

Ηλεκτρονικό περιοδικό της
Ιεράς Μητροπόλεως
Κυρηνείας

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΥΣΚΑ

«ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες»:

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΧΑΡΜΟΛΥΠΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΟΥ
VINCENT WILLEM VAN GOGH

ΤΕΥΧΟΣ 8

2020

*Βασιλική Ρούσκα**

«ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες»:

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΧΑΡΜΟΛΥΠΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΟΥ VINCENT WILLEM VAN GOGH

Abstract: This article explores the perception and expression of the “sorrowful, yet always rejoicing” experience (*charmolypi*) in Van Gogh’s works, i.e. his paintings but also his letters. More particularly, it discusses the way in which Gogh perceived this experience and the possibility that it might resemble the orthodox tradition. This does not mean that we attempt to identify Van Gogh’s religiousness with the orthodox faith. It is rather a critical study of the points of resemblance/analogy between Van Gogh’s way of life and the orthodox *modus vivendi*.

Keywords: Aesthetics; Sorrowful; Rejoicing; Life; Death; Resurrection.

Αισθητική είναι η επιστήμη που εξετάζει το ωραίο και ειδικότερα το ωραίο στην καλλιτεχνική δημιουργία, είναι η ομορφιά που ακολουθεί την εφαρμογή των κανόνων που ορίζει η αισθητική, η ομορφιά του ανθρώπινου σώματος σαν αποτέλεσμα που προέκυψε από συγκεκριμένες ενέργειες.¹ Η Αισθητική είναι ακόμη η περί κάλλους συζήτηση και αποτελεί τμήμα της Φιλοσοφίας.² Αυτό που δεν είναι ευρέως —ίσως— γνωστό είναι ότι και η επιστήμη της ορθόδοξης Θεολογίας έχει το δικό της κομμάτι αισθητικής που είναι η φιλόκαλη αισθητική στον κλάδο της Δογματικής. Η αισθητική ή φιλοκαλία νοείται ως ένας τρόπος υπάρξεως, ο κατεξοχήν τρόπος υπάρξεως των μελών της εκκλησίας που αποβλέπει στην ενότητα και έχει αφετηρία και προορισμό τον Θεό.³ Αυτός ο προσωπικός υπαρκτικός τρόπος του ανθρώπου έχει την ιδιότητα να δημιουργεί. Η δημιουργική αυτή κίνηση του ανθρώπου έχει δυναμική, ονομάζεται

* Υποψήφια διδάκτορας Θεολογίας (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Μέση Εκπαίδευση —Ελληνική Δημοκρατία.

¹ λ. «αισθητική», στο: *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 39.

² Βασίλης Ραφαηλίδης, *Στοιχειώδης Αισθητική*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2010, σ. 17.

³ Βλ. Χρυσόστομος Σταμούλης, *Κάλλος το Άγιον. Προλεγόμενα στη φιλόκαλη Αισθητική της Ορθοδοξίας*, Ακρίτας, Αθήνα 2010, σ. 152.

«αισθητική λειτουργία»⁴ και χαρακτηρίζεται από την αισθητή ύλη ή μορφή ζωής και την προσωπική και δημιουργική ελευθερία του ανθρώπου. Ο δημιουργικός αυτός τρόπος είναι και εκείνος που παράγει τέχνη. Η τέχνη είναι τρόπος μίμησης της δημιουργίας του Θεού, είναι διαπροσωπική σχέση προσώπων, είναι δημιουργική πορεία λύτρωσης.⁵ Μπορεί όμως η πίστη στον Θεό να παράγει τέχνη;

Ο Ολλανδός μεταϊμπρεσιονιστής ζωγράφος Vincent Willem van Gogh (1853-1890) αποτελεί ένα παράδειγμα καλλιτεχνικής πορείας με αφετηρία και προορισμό τον Θεό. Ο Van Gogh αρχικά αποφάσισε να γίνει εικονογράφος περιοδικών και βιβλίων στα είκοσι οκτώ του χρόνια.⁶ Μέχρι τότε ο ίδιος επιχείρησε να γίνει ιεροκήρυκας και να σπουδάσει θεολογία σε τρεις διαφορετικές σχολές, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία (Ramsgate, Άμστερνταμ, Βέλγιο). Ακόμη, μετακόμισε στο Laken (Βρυξέλλες) για μια τρίμηνη δοκιμαστική περίοδο κατάρτισης ως ευαγγελιστής. Απορρίφθηκε τελικά από τη θεολογική σχολή του Βελγίου (25 Νοεμβρίου 1878). Στη συνέχεια μετακόμισε στη Borinage για έξι μήνες ως ευαγγελιστής. Η Borinage ήταν περιοχή εξόρυξης στο Βέλγιο. Εκεί ο Van Gogh ήρθε σε επαφή με τους κοινωνικά αδυνάτους, τους ανθρώπους του μόχθου και διαμόρφωσε την ποιητική του αντίληψη για τον κόσμο και την αισθητική του γύρω από τα ανθρακωρυχεία και τους ανθρώπους τους.⁷ Στο περιβάλλον των ανθρακωρυχείων λοιπόν αποφάσισε να γίνει και εικονογράφος.

Ο Van Gogh ένιωθε το αίσθημα της απόρριψης από τους γονείς του, από τους κληρικούς αλλά και τους ακαδημαϊκούς. Ο ίδιος ένιωθε έντονα πως αντικαθιστούσε το πρώτο παιδί της οικογένειας,⁸ το οποίο πέθανε ακριβώς ένα χρόνο πριν από τη γέννησή του (30 Μαρτίου 1852) και είχε το ίδιο ακριβώς όνομα: Vincent Willem.⁹ Οι γονείς του Van Gogh δεν πίστευαν στην επιτυχή εισαγωγή του στις σχολές στις οποίες ήθελε να φοιτήσει και συχνά μάλωνε με τον κληρικό πατέρα του. Να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι ο Van Gogh προέρχονταν από γενιά παστώρων.

⁴ Νίκος Ματσούκας, *Το πρόβλημα του κακού. Δοκίμιο πατερικής θεολογίας*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 247.

⁵ Ο.π., σ. 250-251, 261.

⁶ Vincent van Gogh, επιστολή 219 (The Hague, LT219).

⁷ Julian Bell, *Van Gogh: A Power Seething*, Icons series, New Harvest- Houghton Mifflin Harcourt, Βοστώνη 2015, σ. 20.

⁸ Ο Vincent Willem van Gogh είχε μία αδελφή, την Ana Cornelia, έναν αδελφό τον Theodorus (Theo), μία μικρότερη αδελφή, την Elisabeth (Lies) και τον μικρότερο αδελφό τους Cornelis (Cor).

⁹ Για το σύνδρομο αντικατάστασης παιδιού βλ. Harry Eiss, *Christ of the Coal Yards: A Critical Biography of Vincent van Gogh*, Cambridge Scholar Publishing, Newcastle 2010, σ. 66.

Ο Van Gogh ανήκε με την οικογένειά του όχι στους αυστηρούς Καλβινιστές αλλά στην Ολλανδική Εκκλησία της Μεταρρύθμισης ενώ ακολουθούσε τις πεποιθήσεις της σχολής του Groningen όπως αυτές εκφράζονταν στο βιβλίο του Thomas à Kempis «Μίμηση του Χριστού» (“Imitation of Christ”).¹⁰ Ο Van Gogh απέρριψε με τη σειρά του τις αντιλήψεις των γονιών του, τους κληρικούς και τους ακαδημαϊκούς. Απέρριψε κάθε κλειστό και εσωστρεφές σύστημα που τον κρατούσε δέσμιος αλλά κράτησε τον Θεό γράφοντας χαρακτηριστικά στον αδερφό του Theo: «οι θρησκείες περνούν, ο Θεός παραμένει»,¹¹ φράση που δανείστηκε από τον Victor Hugo. Κανένα κλειστό σύστημα δεν χωρούσε ούτε την βαθιά πίστη, ούτε την τέχνη του Van Gogh.

Χαρμολύπη, λέξη σύνθετη που συνδέει δύο έννοιες: τη χαρά και τη λύπη.¹² Η έννοια της χαρμολύπης απαντάται συχνά στις επιστολές του καλλιτέχνη. Από την αλληλογραφία του διασώζονται 902 επιστολές από τις οποίες οι περισσότερες έχουν παραλήπτη τον αδερφό του Theo. Η χαρμολύπη ως έννοια αλλά και η όλη αίσθησή της διαχέεται και αιωρείται στις επιστολές σαν ένα παράλληλο αντιφατικό συναίσθημα που ο ίδιος βιώνει. Θα μπορούσαμε συγκεκριμένα να κάνουμε αναφορά στην «ήσυχη μελαγχολία», φράση που συχνά αναφέρει ο Van Gogh για να δηλώσει την ψυχική του κατάσταση ή την κατάσταση που αφουγκράζεται γύρω του¹³ ή ακόμη περισσότερο, στη βιβλική φράση «ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες».¹⁴ Να υπογραμμίσουμε πως η παρούσα ανάλυση δεν αποσκοπεί σε κανενός είδους προσθήκη του ορθόδοξου χριστιανικού πρόσημου στο έργο του Ολλανδού καλλιτέχνη αλλά στην ανάδειξη της διαλογικής σχέσης μεταξύ ενός δημιουργού με τον όντως Δημιουργό από τον δρόμο της αισθητικής. Καμία ταύτιση λοιπόν δεν υφίσταται. Η έννοια της χαρμολύπης άλλωστε εμφανίζεται και στη Δύση. Το ζήτημα

¹⁰ Βλ. Anton Wessels, *Van Gogh and the Art of Living- The Gospel According to Vincent van Gogh*, Wipf & Stock Publishers, Eugene, OR 2013, σ. 2.

¹¹ Vincent van Gogh, επιστολή 294: “I like what Victor Hugo said: religions pass, but God remains” (The Hague, LT294)

¹² λ. «χαρμολύπη», *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 1465.

¹³ Η φράση «ήσυχη μελαγχολία» (*quiet melancholy*) απαντάται σε 121 επιστολές του καλλιτέχνη.

¹⁴ *Β΄ Κορ.* 6:10. Πρβλ. Vincent van Gogh, επιστολή 35 (Paris, LT35), επιστολή 51 (Paris, LT51), επιστολή 88 (Isleworth, LT88), επιστολή 89 (Isleworth, LT89), επιστολή 90 (Isleworth, LT90), επιστολή 94 (Isleworth, LT94), επιστολή 96 (Isleworth, LT96), επιστολή 99 (Isleworth, LT99), επιστολή 102 (Dordrecht, LT102), επιστολή 103 (Dordrecht, LT103), επιστολή 104 (Dordrecht, LT104), επιστολή 109 (Dordrecht, LT109), επιστολή 114 (Amsterdam, LT114), επιστολή 118 (Amsterdam, LT118), επιστολή 132 (Amsterdam, LT132), επιστολή 133 (Amsterdam, LT133), επιστολή 135 (Amsterdam, LT135), επιστολή 136 (Amsterdam, LT136), επιστολή 137 (Amsterdam, LT137), επιστολή 143 (Amsterdam, LT143).

εν προκειμένω είναι να δούμε σε ποιον βαθμό συγκλίνει η χαρμολύπη όπως τη βίωσε ο Van Gogh με την ορθόδοξη εμπειρία της χαρμολύπης.

Η χαρμολύπη στη Θεολογία είναι εμπειρία, βίωμα το οποίο έχει αφετηρία τα πάθη του Χριστού και τέλος την Ανάστασή Του. Το αίσθημα της χαρμολύπης συνδέεται άμεσα με το πρόσωπο της Παναγίας αφού η ίδια ήταν εκείνη που γεύθηκε τη λύπη για τη σταύρωση του Λόγου και τη χαρά της Ανάστασής Του. Η χαρμολύπη όμως δεν σταματάει εκεί. Η χαρμολύπη βιώνεται εντός της Εκκλησίας στην καθημερινότητα του πιστού όταν ο ίδιος αντιλαμβάνεται την παροδικότητα του ανθρώπινου αλλά παράλληλα ελπίζει στη χαρά της σωτηρίας.¹⁵ Η κοινωνία του ανθρώπου με τα πάθη και τον Σταυρό αλλά και την Ανάσταση επιτυγχάνεται μέσω της θείας Ευχαριστίας. Κατά την τέλεση της θείας Ευχαριστίας τα μέλη της Εκκλησίας μεταμορφώνονται σε «ομολογητές» και «θεασάμενους» του μυστηρίου του Σταυρού και της Ανάστασης.¹⁶ Η ζωή του ανθρώπου είναι μια πορεία δύσκολη, γεμάτη πτώσεις, λάθη, πόνο και λύπες. Η πίστη όμως στον Χριστό είναι αυτή που δίνει στον άνθρωπο κουράγιο να αντιμετωπίσει τις αντιξοότητες που απαντά στην καθημερινότητά του. Ο Χριστός γίνεται το πρότυπο για κάθε άνθρωπο και εν δυνάμει πιστό που θέλει να ελπίσει και να επιδιώξει τη χαρά της ανάστασης. Η θεία Ευχαριστία δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να προγευθεί αυτή την ευχαριστιακή και κοινωνική εμπειρία μέσω της μετάληψης του σώματος και του αίματος του Χριστού «εις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν».¹⁷

Για την έννοια της χαρμολύπης ή αλλιώς του χαροποιού πένθους κάνει επίσης λόγο ο Ιωάννης της Κλίμακος. Το πένθος ορίζεται σύμφωνα με τον Πατέρα της Εκκλησίας ως το χαμηλό βλέμμα της ψυχής και η διάθεση της πονεμένης καρδιάς.¹⁸ Στον Ζ' λόγο του «Περὶ τοῦ χαροποιοῦ πένθους» περιγράφει το αληθινό πένθος και τα χαρακτηριστικά του. Μέσω της κατάνυξης που είναι ο βασανισμός της συνείδησης, και μέσω της εξομολόγησης, επιτυγχάνει ο άνθρωπος να δροσίξει την φλεγόμενη καρδιά του. Η κατάκτηση του πένθους μπορεί να είναι πρόσκαιρη αν ο άνθρωπος αποπροσανατολιστεί από τους θορύβους, τις μέριμνες του σώματος, την καλοπέραση, την πολυλογία, τη χαριτολογία.¹⁹ Οι στεναγμοί και η κατήφεια φωνάζουν προς τον Κύριο. Τα ανθρώπινα δάκρυα που προέρχονται από φόβο

¹⁵ Χρυσόστομος Σταμούλης, *Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα, Σπουδή στη διδασκαλία του αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας*, Το Παλίμνηστον, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 106.

¹⁶ Χρυσόστομος Σταμούλης, *Άσκηση αυτοσυνειδησίας*, Το Παλίμνηστον, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 102.

¹⁷ *Μθ.* 26,28.

¹⁸ Βλ. *PG* 88, 801D.

¹⁹ Βλ. *PG* 88, 804A.

μεσιτεύουν και τα δάκρια που προέρχονται από την αγάπη μάς αποδεικνύουν ότι η ικεσία του ανθρώπου εισακούστηκε.²⁰ Ο Ιωάννης Κλίμακος απευθύνεται στους μοναχούς με έντονη παραινετική διάθεση. Το πένθος συνδέεται με την παράκληση ενώ η καθαρότητα της καρδιάς δέχεται την «έλλαμψιν» που είναι η «ἄβρρητος ἐνέργεια, νοουμένη ἀγνώστως, καὶ ὀρωμένη ἀοράτως». Μέσω της παράκλησης ο άνθρωπος της οδύνης δροσίζει την ψυχή του και χαίρεται σαν μικρό παιδί. «Ἀντίληψις» είναι η ανανέωση της ψυχής που προήλθε από τη λύπη και μετέβαλε τα δάκρυα από δάκρυα πόνου σε δάκρυα ανώδυνα. Τα δάκρυα του θανάτου γεννούν τον φόβο. Ο φόβος γεννά την αφοβία, και έτσι προβάλλει η χαρά. Και όταν λήξει η χαρά που είναι ατέρμονη, εμφανίζεται η αγάπη, μια αγάπη ευλογημένη.²¹

Απαντώντας σε μια επιστολή του Theo, ο Van Gogh χρησιμοποιεί βιβλικά χωρία για να παρηγορήσει τον αδερφό του.²² Συγκεκριμένα γράφει: «καὶ οὐκ εἰμι μόνος, ὅτι ὁ πατήρ μετ' ἐμοῦ ἐστίν»²³ και «ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν».²⁴ Ο Van Gogh γνωρίζει πολύ καλά τη Βίβλο και σχεδόν κάθε επιστολή του περιέχει εδάφια. Σε αυτή την περίπτωση δίνει παρηγοριά στον Theo ο οποίος μάλλον του είχε πει πως νιώθει μόνος. Η απάντηση του Vincent είναι πως δεν μπορεί να νιώθει μόνος αφού ο Θεός είναι και θα είναι κοντά του μέχρι το τέλος του κόσμου. Ο Van Gogh εκφράζει και τη δική του αίσθηση μοναξιάς μα την αντισταθμίζει, λέγοντας: «Πιστεύω ἀκόμη κι ἐμπιστεύομαι ὅτι ἡ ζωὴ μου θα ἀλλάξει και ὅτι αὐτὴ ἡ λαχτάρα γι' Αὐτόν θα ικανοποιηθεῖ. Και ἐγώ, μερικὲς φορές, εἶμαι λυπημένος και μόνος, εἰδικά ὅταν περπατῶ γύρω ἀπὸ μια ἐκκλησία ἢ μια κατοικία ἐφημέριου».²⁵

Για τον Vincent μοιάζει βέβαιη η αλλαγή της ζωής του καθώς και η αντιστάθμιση των θλίψεων όταν συναντηθεί με τον Θεό. Χρησιμοποιεί μάλιστα και ένα χωρίο από τον Matthias Claudius, γερμανό θεολόγο και ποιητή: «Μη φύγεις ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζωὴ χωρὶς να ἔχεις δεῖξει με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὴν ἀγάπη σου γιὰ τὸν Χριστό».²⁶

²⁰ Βλ. PG 88, 804B.

²¹ Βλ. PG 88, 813B.

²² Vincent van Gogh, επιστολή 108 (Dordrecht, LT108).

²³ Ιω. 16:32.

²⁴ Μθ. 28:20.

²⁵ Vincent van Gogh, επιστολή 108 (Dordrecht, LT108).

²⁶ Matthias Claudius, *An meinem Sohn Johannes* (To my son John), *Sämtliche Werke*, Ed. J. Perfahl et al. Munich 1968, σ. 548.

Με αφορμή την απώλεια ενός αγρότη και οικογενειακού φίλου της οικογένειας Gogh στη Zundert, ο ζωγράφος γράφει για τον θάνατο. Αναφέρει πως όσο βρίσκονταν στο ήσυχο κοιμητήριο, αναλογίζονταν την Ανάσταση. Η ησυχία του κοιμητηρίου εκείνο το πρωί του θύμιζε την Ανάσταση. Πέρα από τις λεπτομέρειες και τις περιγραφές που καταθέτει στο γράμμα του, ο Van Gogh, γράφει πως ένιωθε χαρούμενος που βρισκόταν εκεί γιατί μοιράστηκε το κοινό αίσθημα λύπης με την οικογένεια του εκλιπόντος αλλά και επειδή αγαπούσε τον άνθρωπο αυτόν. Αντιλαμβάνεται κανείς πως το αίσθημα χαρμολύπης είναι έκδηλο και σε αυτή την περίπτωση. Έκδηλη είναι και η κατάφαση του καλλιτέχνη στο μυστήριο του θανάτου και της Ανάστασης ως πραγματικότητες που συνδέονται άρρηκτα με την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Van Gogh φαίνεται να βιώνει το κατά Θεόν πένθος όπως περιγράφεται στην ορθόδοξη Θεολογία, σαν:

Μια πραγματικότητα, που φανερώνει τη χαρά ως μέγεθος αναμειγμένο με τη λύπη και τον πόνο, που κινείται πέρα από θεωρίες καθαρότητας και άσαρκης τυπολατρίας. Ως μέγεθος, δηλαδή, σταθερά προσανατολισμένο στο λειτουργικό συναμφοότερον, που πιστοποιεί —αρνούμενο να συμβιβαστεί με οποιονδήποτε ευσεβιστικό και ως εκ τούτου ηθικιστικό σκανδαλισμό— πως η Κυριακή, ως η κατεξοχήν *γιορτή*, παρότι κυριαρχείται από την ανάσταση είναι με κάποιον τρόπο, καθώς έλεγε ο Τσιτσάνης, *συννεφιασμένη*. Μια ημέρα, που σε αναγκάζει «να μετράς τους απόντες» και να ανοίγεις, δια της *μνήμης* των κεκοιμημένων αδελφών —του σταυρού των μελών του εκκλησιαστικού σώματος—, αργά μα σταθερά, στη μεταμορφωτική προσμονή του φωτός.²⁷

Στη θεματική των έργων του Van Gogh απαντάται πολλές φορές το σύμβολο του σπορέα και το αντιθετικό του σύμβολο που είναι αυτό του θεριστή. Ο σπορέας συμβολίζει τη ζωή ενώ ο θεριστής τον θάνατο. Μαζί αναφέρονται και ως κύκλος της ζωής.²⁸ Ο σπορέας είναι σύμβολο καθόλα βιβλικό,²⁹ το ίδιο και ο θεριστής.³⁰ Ο Van

²⁷ Χρυσόστομος Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος*, Ακρίτας, Αθήνα 2009, σ. 360-363.

²⁸ Judy Sund, “The sower and the Sheaf: Biblical Metaphor in the art of Vincent van Gogh”, *The Art Bulletin*, vol. 70/4 (1998), σ. 660.

²⁹ Βλ. *Εκκλ.* 11:6: «ἐν πρωΐα σπεῖρον τὸ σπέρμα σου, καὶ εἰς ἑσπέραν μὴ ἀφέτω ἡ χεὶρ σου, ὅτι οὐ γινώσκεις ποῖον στοιχήσει, ἢ τοῦτο ἢ τοῦτο, καὶ ἐὰν τὰ δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθὰ». Πρβλ. *Μτ* 13:3-8: «Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων· ἰδοὺ ἐξήλθεν ὁ σπεῖρων τοῦ σπεύρειν. καὶ ἐν τῷ σπεύρειν αὐτὸν ἃ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ ἐλθόντα τὰ πετεινὰ κατέφαγεν αὐτά· ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχεν γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλεν διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ρίζαν ἐξηράνθη. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαὶ καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν καὶ ἐδίδου καρπὸν ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἐξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα», Πρβλ. *Μκ* 4:3-8, *Λκ* 8:5-8.

³⁰ Βλ. τον ύμνο για τον θερισμό: *Ψαλμ.* 65 (64).

Gogh χρησιμοποιεί στις επιστολές του βιβλικές αναφορές του σπορέα³¹ ή αναφέρεται σε αυτήν,³² ενώ εμπνέεται και εντυπωσιάζεται από έναν κληρικό στο Άμστερνταμ, τον αιδεσιμότατο Laurillard, ο οποίος χρησιμοποίησε στο κήρυγμά του την παραβολή του σπορέα.³³ Ο θεριστής ως σύμβολο θανάτου για τον καλλιτέχνη δεν αποτελεί σύμβολο «κακό» αλλά όταν αναφέρεται σε αυτό γράφει:

Τότε είδα σε αυτόν τον θεριστή —μια ακαθόριστη φιγούρα που αγωνίζεται σαν το διάβολο μέσα στη ζέστη της ημέρας να φτάσει ως το τέλος του μόχθου του— τότε είδα την εικόνα του θανάτου σε αυτό, με την έννοια ότι η ανθρωπότητα θα ήταν το σιτάρι που θερίστηκε. Έτσι αν συμφωνείς είναι το αντίθετο του σπορέα που δοκίμασα πριν. Αλλά σε αυτόν τον θάνατο δεν υπάρχει τίποτε λυπηρό, συμβαίνει με το άπλετο φως της ημέρας μαζί με έναν ήλιο με ένα φως από ωραίο χρυσό.³⁴

Εικ.1: Vincent van Gogh, *Ο Σπορέας*, 1888, Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Foundation)

- ³¹ Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 112: “For a ‘sower of the word’ as I hope to become” (Dordrecht, LT112). Πρβλ. *Μκ.* 4:14: «ὁ σπείρων τὸν λόγον σπείρει». Στην ίδια επιστολή βλ.: “just like for a sower of corn in the field”. Πρβλ. *Μθ.* 13:3-8.
- ³² Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 130: “This morning we read together the story of Elijah by the brook Cherith and at the widow’s – because when we lived together in Montmartre we found that the barrel of meal did not waste and the cruse of water did not fail—and yesterday evening the parable of the sower and others” (Amsterdam, LT130).
- ³³ Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 120: “He made a deep impression on me—he also spoke in that sermon about the parable of the sower and about the man who cast seed into the ground, and he should sleep, and rise day and night, and the seed should spring and increase and grow up, he knoweth not how” (Amsterdam, LT120). Πρβλ. *Μθ.* 13, 3-8, *Μκ.* 4, 3-20, *Ακ.* 8, 5-15.
- ³⁴ Vincent van Gogh, επιστολή 800 (Saint-Rémy-de-Provence, LT800).

Εικ. 2: Vincent van Gogh, *Σταροχώραφο με θεριστή*, 1889, Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Foundation)

Τα αντιθετικά λοιπόν αυτά σύμβολα σπορέα-θεριστή αφήνουν την αίσθηση της χαρμολύπης, την αίσθηση ότι τίποτε δεν είναι τελεσίδικο με τον θάνατο αφού ο ήλιος που στην ποιητική του Van Gogh είναι ο Θεός,³⁵ φωτίζει την ανθρωπότητα με το χρυσό φως του. Η λύπη του μυστηρίου του θανάτου³⁶ που εκφράζεται με το σύμβολο του θεριστή δεν είναι απόλυτη αφού υπερισχύει η χαρά που σπέρνει το φως.

Ένα άλλο έργο με συμβολική σημασία που ενέχει και την έννοια της ζωής αλλά και του θανάτου και συνεπώς της χαρμολύπης είναι το *Σταροχώραφο με κοράκια* (*Wheatfield with crows*, 1890). Το έργο είναι από τα τελευταία έργα που φιλοτέχνησε ο καλλιτέχνης κι όχι το τελευταίο όπως συχνά αναφέρεται.³⁷ Μάλιστα αποτελεί σταθμό στην Ιστορία της Τέχνης αφού είναι προδρομικό έργο του εξπρεσιονισμού. Το τελευταίο έργο του Van Gogh είναι *Οι ρίζες δέντρων* (*Tree Roots*, 1890). Δύο

³⁵ Kathleen Powers Erickson, *At Eternity's Gate: The Spiritual Vision of Vincent van Gogh*, William B. Eerdmans, Κέιμπριτζ, 1998, σ. 100.

³⁶ Για το μυστήριο του θανάτου βλ. Σταμούλης, *Έρως και θάνατος*, σ. 201 εξ.

³⁷ Θέση που επιβεβαιώνει και ο επικεφαλής επιμελητής του Μουσείου Van Gogh στο Άμστερνταμ Edwin Becker.

μέρες μετά τη δημιουργία του *Σταροχώραφου με κοράκια* ο Van Gogh υπέκυψε στο τραύμα από τον αυτοπυροβολισμό του. Πολλοί μελετητές συνδέσανε το έργο με τη θλίψη, τη μοναξιά και τον θάνατο βασιζόμενοι σε επιστολή του ζωγράφου αλλά και στην μετέπειτα αυτοκτονία του.³⁸ Όμως μια τέτοια θεώρηση μοιάζει μονοδιάστατη και αδικεί το σύνολο του καλλιτεχνικού του έργου, τη συμβολική αλλά και τη γραπτή του γλώσσα. Δύο επιστολές πριν την αναφορά του στο έργο με *Σταροχώραφο* ο δημιουργός είχε γράψει: «Ακόμη αγαπώ την τέχνη και τη ζωή πάρα πολύ», παρότι αντιμετώπιζε κρίσεις που επανεμφανίζονταν συχνά.³⁹ Ο Van Gogh είχε ιστορικό σε κρίσεις μανιοκατάθλιψης.⁴⁰ Μπορεί οι παχιές στρώσεις χρώματος των σκοτεινών ουρανών και τα κοράκια να εκφράζουν τη θλίψη, τη μοναξιά και τον θάνατο όμως αυτό είναι το ένα μόνο κομμάτι του πίνακα. Το άλλο μέρος της σύνθεσης καλύπτεται από το σταροχώραφο με το χαρακτηριστικό φωτεινό κίτρινο χρώμα του Van Gogh. Το κίτρινο στην τέχνη του συνδέεται με το ιερό, με την πνευματικότητα,⁴¹ τη μυστηριακότητα.⁴² Το κίτρινο του σταροχώραφου υπερισχύει του σκοτεινού μπλε ουρανού. Και η ιστορία της σποράς και του θερισμού συμβολίζουν τον κύκλο της ζωής. Μία από τις πολλές θεωρίες η οποία μοιάζει να αποδίδει ερμηνευτικά τη συμβολική της σύνθεσης είναι αυτή του Cliff Edwards. Ο ερευνητής αναφέρεται στο παράδοξο της ενότητας του πόνου και της χαράς στο συγκεκριμένο έργο.⁴³ Οι τρεις δρόμοι συμβολίζουν το ταξίδι της ζωής το οποίο οδηγεί στον ουρανό, στην αιωνιότητα.⁴⁴ Η χαρά της σποράς της ζωής και του ταξιδιού συναντά τη θλίψη και

³⁸ Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 898: “They’re immense stretches of wheatfields under turbulent skies, and I made a point of trying to express sadness, extreme loneliness” (Auvers-sur-Oise, LT898).

³⁹ Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 896: “And if my illness recurred you would excuse me, I still love art and life very much” (Auvers-sur-Oise, LT896).

⁴⁰ Βλ. σημείωση 1, Vincent van Gogh, επιστολή 155 (Cuesmes, LT155). Βλ. και επιστολές 185 (Etten, LT185), 186 (Etten, LT186), 227 (The Hague, LT227), 228 (The Hague, LT228), 234 (The Hague, LT234), 235 (The Hague, LT235) όπου γίνεται αναφορά για την προσπάθεια του Theodorus van Gogh να εισάγει τον γιο του σε κάποιο άσυλο για φρενοβλαβείς στο χωριό Geel στο Βέλγιο. Βλ. και Vincent van Gogh, επιστολή 728 (Arles, LT728). Στην επιστολή 728 πληροφορούμαστε για τη νοσηλεία του Van Gogh σε νοσοκομείο της Άρλ. Στην 1η σημείωση της επιστολής αναφέρεται ότι στις 23 Δεκεμβρίου 1888 ο Van Gogh υπέστη οξεία ψυχική βλάβη. Βλ. και Vincent van Gogh, επιστολή 747 (Arles, LT747) η οποία αναφέρει πως ο Gogh επέστρεψε σπίτι αφού νοσηλεύτηκε ξανά γύρω στις 4 Φεβρουαρίου 1889 λόγω δεύτερης διανοητικής βλάβης (βλ. σημείωση 1 της επιστολής). Βλ. και Vincent van Gogh, επιστολή 772 (Saint-Rémy-de-Provence, LT772), όπου στην δεύτερη σημείωση πληροφορούμαστε για την νευρασθένεια του Gogh στην αναφορά του γιατρού Ugrar: οξεία μανία με γενικευμένο παραλήρημα (“Van Gogh ‘suffered an attack of acute mania with generalised delirium”).

⁴¹ Βλ. Bell, *Van Gogh*, σ. 97.

⁴² Sund, “The sower and the Sheaf:”, σ. 669-670.

⁴³ Cliff Edwards, *Van Gogh's Ghost Paintings: Art and Spirit in Gethsemane*, Eugene: Cascade Books, U.S.A. 2015, σ. 94.

⁴⁴ Βλ. Erickson, *At Eternity's Gate*, σ. 164.

τον θάνατο. Η χαρμολύπη αποδίδεται λοιπόν στο έργο αυτό. Άλλη συμβολική και άκρως ενδιαφέρουσα θεωρία είναι η ευχαριστιακή, με το σιτάρι να συμβολίζει τον άρτο που μετουσιώνεται σε σώμα Χριστού στη Θεία Ευχαριστία. Υπό αυτή τη θεώρηση ο πίνακας είναι και αναστάσιμος.⁴⁵

Εικ. 3: Vincent van Gogh, *Σταροχώραφο με κοράκια*, 1890, Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Foundation)

Ακόμη και στην ερωτική του ζωή ο Van Gogh βίωνε την έννοια της χαρμολύπης ως στάση ζωής. Ο Van Gogh είχε ερωτευθεί τη χήρα ξαδέρφη του Kee Vos,⁴⁶ κόρη του κληρικού θείου του Johannes Paulus Stricker. Αυτός ο έρωτας δεν είχε κανένα αντίκρισμα από τη μεριά της Kee Vos και μάλιστα υπήρξε αιτία διενέξεων μεταξύ του πατέρα του Van Gogh Theodorus και του γιου του. Ο έρωτας του ζωγράφου τον οδήγησε σε πρόταση γάμου προς την Kee, την οποία απέρριψε⁴⁷. Η σκληρή

⁴⁵ Βλ. Ό.π., σ. 162.

⁴⁶ Cornelia (Kee) Adriana Vos-Stricker (Kee Vos, Kee ή K.V.) (1846-1918) κόρη του Johannes Paulus Stricker Sr, σύζυγος του Christoffel Martinus Vos.

⁴⁷ Βλ. Vincent van Gogh, επιστολή 181: “And as for ‘the rejection’ I got this summer, I’d be ashamed if I hadn’t got it. I won’t trade it for ‘no rejection’ (it was suggested that I view it as ‘not having happened’, but I said ‘it did happen’) in the sense of ‘not having happened’, but only for ‘no rejection’ in the sense of ‘love on’!” (Etten, LT181).

απάντηση με την τριπλή άρνηση «όχι, ποτέ, ουδέποτε» σημάδεψε τη συνείδηση του καλλιτέχνη. Ο τελευταίος όντας απροετοίμαστος όπως περιγράφει σε επιστολή του, αναφέρει πως έχασε τη γη κάτω από τα πόδια του.⁴⁸ Δεν το έβαλε όμως κάτω, δεν παραιτήθηκε κι αυτό γιατί έδωσε προτεραιότητα στην πίστη του στον Θεό και στη βιβλική εντολή «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν».⁴⁹ Ἐτσι ἀπὸ τὸν τρόπο και τη θλίψη της ἀπόρριψης του ἐρώμενου προσώπου, ο Van Gogh μεταβαίνει σε ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο που εἶναι αὐτὸ της ἀγάπης. Δεν ἀπελπίζεται σε καμία περίπτωση παρότι η ἀπόρριψη τον αἰφνιδίασε και τον πλήγωσε βαθιά. Κράτησε το κομμάτι της ἀγάπης για ἐκείνον και μάλιστα το μετουσίωσε σε δημιουργία ἀφού ἔπειτα ἄρχισε να σχεδιάζει περισσότερο.⁵⁰ Η χαρμολύπη ἐδῶ λειτουργεῖ σαν δυνατότητα για τὸν ἄνθρωπο, σαν δύναμη κι ἐλπίδα. Ο Van Gogh κρατᾶει τὴν ἀγάπη και χάρι σε αὐτή δημιουργεῖ νέους κόσμους. «Ὅσο περισσότερο ἀγαπάει κανεῖς, τόσο περισσότερο αὐτὸς θα ἐνεργεῖ»⁵¹ γράφει ο Van Gogh για να τονίσει τὴν ἀμεση σύνδεση της ἐνέργειας με τὴν ἀγάπη.

Ο Van Gogh βίωνε πολλές δυσκολίες, προσωπικές και επαγγελματικές. Ὅτι χρήματα εἶχε του τα ἔστειλε ο ἀδερφός του ο οποίος τὸν συντηροῦσε. Ζούσε ὑπὸ ἄθλιες συνθήκες. Τα ελάχιστα χρήματα που εἶχε τα ἐπένδυε στην τέχνη του, εἴτε για να αγοράσει υλικά εἴτε για να πληρώνει τα μοντέλα που πόζαραν για ἐκείνον. Συχνά μάλιστα παρομοιάζει τὴν πορεία του με αὐτὴ ἐνὸς προσκυνητή. Ο ἴδιος εἶχε γράψει πως «ἡ ζωὴ μας εἶναι μια πρόοδος προσκυνηματικὴ —ὅτι εἴμαστε ξένοι στη γη, ἀλλὰ ἔστω κι αν εἶναι ἔτσι, ἀκόμη δεν εἴμαστε μόνοι γιατί ο Πατέρας μας εἶναι μαζί μας. Εἴμαστε προσκυνητές, ἡ ζωὴ μας μια μεγάλη βόλτα, ἕνα ταξίδι ἀπὸ τὴ γη στον οὐρανὸ».⁵² Ἀντιλαμβάνονταν πλήρως τὴν δυσκολία της καθημερινότητας και παρόλα αὐτὰ ἠλπιζε, αισιοδοξοῦσε για κάτι καλύτερο. Ἐνας ἄνθρωπος που ζούσε σε κάθε του υπαρξιακὴ ἀβεβαιότητα τὴν ἐλπίδα και τὴν ἀπελπισία μέσα ἀπὸ ἕναν τρόπο ποιητικὰ δημιουργικὸ και διαλογικὸ ἀφού τα περισσότερα —αν ὄχι ὅλα— ἀπὸ τα ἔργα του εἶχαν ἀποδέκτη τὸν Θεὸ μέσω της συμβολικῆς τους θεματικῆς.

⁴⁸ Βλ. Vincent van Gogh, ἐπιστολὴ 180: “When I heard the ‘no, nay, never’ this summer, O God, how terrifying that was, even though I wasn’t unprepared for it, still, at first it was as shattering as damnation. And yes — for a moment it cast me to the ground, as it were” (Etten, LT180).

⁴⁹ *Μθ.* 5:43. Πρλβ. *Μθ.* 19:19· *Μθ.* 22:39.

⁵⁰ Βλ. Vincent van Gogh, ἐπιστολὴ 181: “Since I love ‘in reality’ there’s also more reality in my drawings, and I’m now sitting in the little room, writing to you with a whole collection of men, women, children from Het Heike &c. all around me” (Etten, LT181).

⁵¹ Vincent Van Gogh, ἐπιστολὴ 345: “The more one loves, the more one will act, I believe, for love that is only a feeling I wouldn’t even consider to be love” (The Hague, LT345).

⁵² Vincent van Gogh, ἐπιστολὴ 96 (Isleworth, LT96).

Ερευνώντας κανείς διεξοδικά το έργο του Van Gogh στο σύνολό του κατανοεί πως πολλά από τα σύμβολα στην τέχνη του εμφανίζονται ως αντιθετικά ζεύγη. Η ίδια η αντίληψη του καλλιτέχνη επίσης, όπως διαφαίνεται στις επιστολές του, χαρακτηρίζεται από την ήσυχη μελαγχολία για την οποία κάναμε λόγο στην αρχή. Η χαρμολύπη γίνεται λοιπόν φανερή ως χαρακτηριστικό στοιχείο του ζωγράφου, κομμάτι της ταυτότητάς του. Η αισιοδοξία του για τη ζωή παρ' όλες τις δυστυχίες είναι αυτή που τελικά υπερισχύει. Σε αυτό το σημείο η στάση ζωής του καλλιτέχνη συγκλίνει με την ορθόδοξη εμπειρία της χαρμολύπης κατά την οποία τίποτε δεν τελειώνει με τον θάνατο. Μέσα από τα πάθη και την κάθοδό Του στον Άδη ο Χριστός κατάφερε να αναστηθεί. Υπό αυτή τη θεώρηση ο θάνατος μοιάζει με το απαραίτητο μέσο για να βιώσει ο άνθρωπος την αναστάσιμη χαρά. Αυτή τη μετάβαση αναγνωρίζει και ο Van Gogh αφού σύμφωνα με τον ίδιο «παίρνουμε τον θάνατο για να φτάσουμε σε ένα αστέρι».⁵³ Αυτή η κατάφαση στο μυστήριο της χαράς της ζωής και της λύπης του θανάτου είναι που συγκλίνει αποκαλυπτικά στον Van Gogh και στην ορθόδοξη θεολογία.

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

⁵³ Vincent Van Gogh, επιστολή 638 (Arles, LT638).